

Вера Герерсдорфер

ПРВИ ФРАНЦУСКИ ПРИЈЕВОД ЊЕГОШЕВОГ
„ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА“

Још у јеку првог свјетског рата (1917) појавило се у Паризу прво издање Његошевог *Горског вијенца* на француском језику: *Les Lauriers de la Montagne*. Оно обухвата 162 странице, Предговор Анрија де Рењеа (Henri de Régnier), члана Француске академије (V—X), Напомену преводитељке Дивне Вековић (XI—XII), Посвету праху оца Србије (XIII—XV) и Лица (XVI). Објављено је у двадесет примјерака на јапанској хартији нумерисаних од 1 до 20. Издавачи су Берже и Левро (Berger—Levrault).¹

Анри де Рење изразио је високо мишљење о пријеводу Дивне Вековић, а сам Његошев спјев цијенио искрено и с удивљењем. Разумије се, он није могао да се упусти у објективну стручну оцјену пријевода јер није познавао српски језик уопште, или не у толикој мјери да би успио на основу детаљне компаративне анализе да сагледа и валоризује све његове квалитете и слабости. На посљедње, на „нејасноће“, указала је, уосталом, самокритички преводитељка у својој *Напомени* у којој је дала и кратко обавјештење о пријеводима ГВ на друге стране језике. Напомена одзвања акордима туге и величине историјске ситуације у којој је Дивна Вековић стварала и остварила своје заслужно дјело: први француски пријевод Његошевог *Горског вијенца*.

У издању *Горског вијенца* из године 1975.² о пријеводима овог спјева на стране језике може да се прочита на стр. 25 и 26

¹ Пријатна нам је дужност да своју искрену захвалност изразимо професору др Јевту М. Миловићу који нам је ставио на располагање фотокопију интегралног француског пријевода *Горског вијенца* који се чува у Националној библиотеци у Бечу.

² Петар Петровић Његош, *Горски вијенац. Луча микроkozма. Целокупна дела Петра II Петровића Његоша*. IV издање. Књига трећа. Обод—Цетиње—Просвета—Београд. Београд 1975. У овом раду цитирамо према овом издању обилежавајући га с ГВ.

да је веома студиозни пријевод ГВ на њемачки језик и коментар дао др Јохан Кирсте, професор универзитета у Грацу, који се при том служио, поред осталог, Љубишиним коментаром и Дучићевим примједбама. Међу пријеводима на стране језике истиче онај Алфреда Јенсена на шведски језик, који је сасвим зависан од тумачења у Решетаровом коментару. Други препјевии на стране језике се не помињу.

Захтјевати или очекивати да преводилац створи потпуно саобразан дупликат оригинала значи захтјевати нешто што је или сасвим немогућно или је могућно само на релативан начин и зависно од индивидуалног доживљавања и тумачења дотичног оригинала. Марко Цар је био мишљења да пјесничка дјела, као умјетничке организме, не би уопште требало преводити,³ што би, међутим, значило, ипак, осиромашење и губитак за свеобухватност духовне културе човјечанства. Дивна Вековић се определијела за начин вјерног прелијевања горостасне љепоте Његошеве поеме у просторе неухватљивих законитости духа француског језика. Она сама истиче своје настојање да текст што вјерније и тачније препјева. Држала се, дакле, строго оригинала. Такав приступ и метод могу оригиналу да нанесу и штету, јер могу да депоеитизују она његова мјеста чију суптилност одговарајући дословно-адекватни обрти и изрази нису у стању поетски адекватно да репродукују и да искажу. Једна једина ријеч у једном језику може да звучи тако посебујном и само њој својственом снагом љепоте, док у другому њезин еквивалент звучи сасвим блиједо и несугестивно. Зато већ и сам избор лексичко-фразеолошког инвентара представља проблем. Од појединог лексема до синтактичких склопова и даље до одговарајућег метричког и акценатског система — пут бива све тежи и не може да се савлађује примјеном само једног метода или само једне технике. Слободно препјевавање не може увијек да се избјегне, односно да се замијени упорно вјерним преношењем основног смисла. Кључ за разрјешавање најсложенијих проблема, што их покреће језик оригинала у својем односу према другом или страном језику, остаје ипак у техници вјештог, надахнутог и осмишљеног комбиновања различитих метода међу којима метод дословног и онај слободног или слободнијега превођења остају темељни. Остајући вјерна углавном једном методу, оному што тачнијег превођења, Дивна Вековић свој текст је у неким аспектима обликовала и вајала сигурно и круто, у облику *п р о з е*, без изражајне ритмичкометричке еластичности. У томе је основна слабост њезиног препјева.

Међутим, основни проблем с којим мора укоштац да се ухвати сваки преводилац *Горског вијенца*, а на специфичан начин онај који га преводи управо на француски језик, састоји се у прилагођавању препјева десетерачкој структури у коју је Његош

³ В. Марко Цар, Есеји. СКЗ, Коло ХХХИХ. Књига 266. Београд 1936, стр. 196 и даље.

чврсто, али поетски флуидно уоквирио ванредну згуснутост својих слика, испреплетеност својих асоцијација и алузија, поноре своје мисли. Супституција десетерца француским александрицем, тј. дванаестерцем или тринаестерцем, па чак и петнаестерцем, као што се на многим мјестима среће у Дивнином пријеводу, злосрећна је супституција. Десетерац наше народне јуначке пјесме француском језичком осјећању, *Sprachgefühl*, је стран и недоживљен. Анри де Рење истиче не само савјесни него и елегантни пријевод француског *Горског вијенца*. Али он није могао Његошево дјело да чита у оригиналу, да осјети бијење његових дамара, његов прави ритам и упечатљивост. Да је то могао, он би се задовољио само оцјеном „савјесног“ пријевода. Јер, тешка, развучена и многосложним ријечима често оптерећена синтакса Дивне Вековић не може да звучи „елегантно“ нашем уху што је отворено ритму и акценту Његошеве версификације. Француз то осјећа другачије и он не може да се саживи с драматском силом и музикалношћу нашег десетерца. Никола Банашевић је показао да се од свих других Његошевих десетерачких творевина *Горски вијенац* издваја управо структуром својих десетераца. То није гусларски десетерац јуначких пјесама него је дотјеран, новим елементима обogaћен и усавршени десетерац на Његошу својствени начин. А своје најраније пјесме Његош је испјевао десетерцем јуначких пјесама, вјежбајући се у исто вријеме превођењем у десетерцу страних творевина, са руског и француског језика.⁴ Није нам познато да ли се за свој преводилачки подухват Дивна Вековић припремала студиозно, тј. да ли је претходно проучавала десетерац и у свим осталим Његошевим десетерачким дјелима и могућности које француска версификација пружа за његово приближно репродуковање; да ли се попут младог Његоша и она вјежбала превођењем у десетерцу са француског језика, или, обратно; уопште: под којим је околностима стварала свој препјев. Општа оцјена првог француског пријевода *Горског вијенца* не може, ипак, и поред свих слабости да буде негативна. Напротив! У њему има и истински поетско-музикалних мјеста, интуитивних обрта, дубоког уроњавања у дух оригинала и саживљености с њим, правих његошевских акцената и тонова, епских и лирских. Дивни Вековић југословенска култура дугује трајну захвалност за њезино пионирско дјело. Оно ће увијек корисно да служи онима који ће убудуће на француски језик препјевавати *Горски вијенац*, можда боље од Дивне Вековић, али, у сваком случају, не тако савршено да им њезин пријевод не би могао да буде инспирација и одговор на питања и проблеме с којима ће се и они при том послу суочавати.

⁴ Исп. Н. Банашевић, *О Његошевом десетерцу*. ПРИЛОЗИ за књижевност, језик, историју и фолклор. Књига 47 и 48. Свеска 1—4 1981—1982. Филолошки факултет. Београд 1984, стр. 16.

Систематска филолошка и компаративна анализа, не само францускога него осталих пријевода *Горског вијенца* на стране језике, остаје садржај и циљ још ненаписаних студија. Буде ли се једног дана реализовао то ће бити и подстицај и помоћ и допринос усавршавању квалитета и умјетничке вриједности сваког будућег пријевода. У границама овога простора могућно је само скромни број одабраних оригиналних и француских примјера из ГВ приказати у свјетлу најосновнијих запажања и коментара и за неке проблеме предложити спонтана рјешења која не могу дефинитивно да буду прихваћена и примјењена.

Поетски, музикално-ритмички распјевани, језичко живописни а мисаоно најинспиративнији и најрефлексивнији у *Горском вијенцу* остају *монолози* (владике Данила, игумана Стефана, сан Вука Мандушића итд.) и *кола*. Многи ће се сагласити с тиме. Али управо те карактеристике и такви квалитети за преводиоца су прави камен кушње и спотицања, па чак и понека нерјешива питања. Примјери, које смо изабрали, показаше како је Дивна Вековић довитљиво и вјешто савладала изазове, искушења и загонетке с којима је морала да се бори како би остварила свој „историјски“ пријевод сачињен у једном трагичном времену, у неизвјесним околностима. Нека ови примјери обиљеже бар његове основне црте и пренесу нешто од његове аутентичне ароме и језичко-стваралачке супстанце.

Сам наслов спјева на француском: „*Les Lauriers de la Montagne*“ значи: „Ловорике“ или „Ловоров вијенац“ или „Горска слава“. И Решетар сматра да се ради о „црногорској слави“ јер је (Његош) мислио да је најљепша слава и највећа заслуга црногорска што Црногорци у својим горама сачуваше ту искру слободе и први започеше борбу за ослобођење.⁵ Међутим, сам Његош објавио је на првој страни *Горског вијенца*, при врху, вињету која приказује ловоров вијенац у који је забоден мач. Вињета је саставни дио наслова *Горског вијенца*: преко мача се долази до побједи. Пјесник је дакле под *Горским вијенцем* подразумијевао „вијенац побједи“. Иначе, Његош се доста намучио око наслова свога спјева који је првобитно гласио „Изви-искре“ и „Извите искре“ како се чита на првој страни сачуваног рукописа *Горског вијенца*.⁶ Пема томе, француски наслов адекватно преноси темељно асоцијативно значење наслова у оригиналу.

*Regarde ce diable avec sept bigniches,
avec deux sabres et deux couronnes,
ce petit-fils du Turc avec le Koran!*

⁵ *Петар II Петровић Његош*, *Горски вијенац*, Десето издање с уводом и коментаром Милана Решетара. Београд 1940, стр. XLIV.

⁶ В. Јевто М. Миловић, *Рукопис „Горског Вијенца“ Петра II Петровића Његоша*. Црногорска академија наука и умјетности, Посебна издања. Књига 13. Одјељење умјетности. Књига 3. Титоград 1982, стр. 37.

Згуснути облик десетерачког стиха у пријеводу је разријеђен, метрички прекорачен за један или два слога: број нијемих „еа“, обавезни одређени члан пред именицом (*le Coran*) и демонстратива (*ce diable, ce petit-fils*) захтијевају дужи дах у ритмичкој мјери једанаестерца и дванаестерца. Тако се губи његошевски аутентични ритам. Али, и поред тога, стихови су од ријечи до ријечи прецјевани потпуно вјерно оригиналу. Биљешка уз ријеч „бињиш“ преведена на наш језик гласи: „*Bigniche*, краљевски пурпурни плашт. Владика види у мисли турског султана непријатеља свих хришћана, а посебно српскога народа, и зато га назива ђаволом.“ Такве биљешке пропраћују цијели пријевод на многим мјестима. Оне француског читаоца обавјештавају о догађајима и личностима из свјетске и српске историје, који се помињу у пријеводу, односно у оригиналу. Тако читалац сазнаје за Вука Бранковића, цара Лазара и његове кћери, за Видовдан, за славу коју само Срби славе итд. Ти су мали коментари неопходно потребни за разумијевање спјева и преводитељка их је вјерно и интелигентно превела и на потребним мјестима унијела.

Остали стихови, који слиједе, тачно одсликавају Владичин монолог у цјелини. Ипак, то што им недостаје, али што француски читалац не може да примјети, да оцијени, а понајмање да осјети — јесте Његошев десетерац и, што се могло избјећи, дубље поетизовани језички израз Његошевих најдубљих интроспекција. Тако, нпр., у овом уводном монологу поетски најљепше мјесто чине ови стихови:

једна сламка међу вихорове 35
 сирак тужни без нигђе никога!
 Моје племе сном мртвијем спава,
 суза моја нема родитеља,
 нада мном је небо затворено,
 не прима ми плача ни молитве; 40

*Je suis un brin de paille au milieu des tourbillons,
 un orphelin triste et seul au monde!
 Mon peuple dort d'un mortel sommeil,
 Et je n'ai personne pour essuyer mes larmes;
 Le ciel est fermé au-dessus de ma tête,
 Il n'écoute ni mes gémissements ni mes prières.*

Оригинални ритам првог, 35 стиха, гуши и успорава петнаестерац који се могао и да елиминише изостављањем оног непотребног »*Je suis*« (»,Ја сам сирак тужни«), што само депоетизује у њезиној сажетости управо снажну дубоко тужну спознају изражену у стиху 36 оригинала. То исто важи и за прелијепи стих 38 чији се најјачи сокови исцрпљују у француском тринаестерцу, а ми сао брише растопљена у непоетском прецјеву, у ствари коментара, који у дословном пријеводу са францускога гласи: „А ја не-

мам никога ко би брисао моје сузе.“ Овдје се Дивна Вековић угледала донекле на Решетаров коментар уз овај стих: нема родитељске руке која би му сузу с лица отрла, то јест моја несрећа нема родитеља.⁷ Рјечник хрватског или српског језика, ЈАЗУ, Загреб, 1955, дио XIV, стр. 96 наводи: „родитељ исто што заштитник, утјешитељ“ и као примјер додаје овај исти Његошев стих. Према томе, преводилац би могао овдје да се послужи значењем „заштитник“ или „утјешитељ“; неко дефинитивно ријешење није могућно предложити. Међутим, могло би ипак да се трага у смислу и за смислом: *Ma larme est*, или *mes pleurs sont sans réconfort*. Једно је извјесно: овај стих ваља преточити у ужи метрички калуп, уз избјегавање сваке врсте парафразе лично-експликативног карактера на штету квинтесенце садржане у ријечи-ма „суза моја“, које као да су сузама натопиле цијели исказ.

Полетни и мисаоно веома надахнути кратки монолог Вука Мићуновића:

Без муке се пјесма не испоја,
без муке се сабља не сакова!
Јунаштво је цар зла свакојега (итд.)

певеден је овако:

*On ne compose pas un chant sans difficultés,
On ne forge pas un sabre sans efforts!
L'héroïsme est le tzar de tous les maux,
ainsi que la boisson spirituelle la plus agréable
avec laquelle les générations s'enivrent
Heureux celui qui vit dans les souvenirs des siècles
sa naissance a sa raison d'être!
l'éternel flambeau de l'éternel obscurité
ne se consume pas jusqu'au bout,
et ne perd pas toute sa clarté.*

Провизорна лексичка и синтагматичка скраћења потребна из интонацијско-ритмичких разлога била би ова: умјесто четворосложне ријечи *difficultés* у првом стиху да се употријеби једносложна ријеч *peine*; остале стихове сажети овако:

⁷ В. Његош, *Горски вијенац*, „РАД“, Београд, 1954, стр. 45, биљ. 38. У издању ГВ из 1975. г. на стр. 240 наводи се овај коментар: „Моја суза неће изазвати родитељског саучешћа“ (Лавров). Његош је исту мисао казао у једном писму, само је овде проширио на цијелу Црну Гору: „Еј, кукавна Црна Гору, сирото пука! Она не припада пламену људскоме, но је из неба пала или из ада искочила, те је се сваки туђи. За наше подвиге и борбе за слободу, за име словенско, за христјанство, не има благородне симпатије; наша крв, наша страдања и муке не заслужише чловјеческога состраданија.“ (Његош: Писмо Ј. Гагићу, 11. новембра 1847).

*ainsi que la boisson d'âme la plus douce
qui enivre les générations.
Heureux celui qui vit éternellement
Ayant eu pour quoi de venir au monde:
l'éternel flambeau des éternelles ténèbres
ne cesse de brûler, ne perd pas sa lueur.*

Ђе је зрно клицу заметнуло,
онде нека и плодом почине;
је ли инстинкт ал' духовни вођа,
овде људско запире познање!

615

Наш провизорни пријевод с његовим лексичким и ситактичко-ритмичким измјенама означићемо паралелно с препјевом Д. Вековић:

*Là où la graine commence à germer, // Là où le grain commence
à germer,
là il faut qu'il donne aussi son fruit; // là qu'il donne aussi
son fruit;
Est-ce l'instinct ou le conducteur spirituel? // est-ce l'instinct
ou l'esprit conducteur?
Ici la connaissance humaine s'arrête! // Ici s'arrête
la connaissance humaine!*

Овај по обиму и мисаоној садржајности други величанствени монолог владике Данила у ГВ оному који га преводи на француски језик намеће низ проблема, првенствено мелодијско-ритмичког карактера, с обзиром на концентрисаност слика и микро-сцена стегнутих у десетерачком оклопу. То може да покаже следећи привидно „прости“ примјер:

Жрец Европе с светога амвона
хули, пљује на олтар Азије;

625

*Le sacrificateur européen, du haut de la chaire chrétienne,
insulte, crache sur l'aute de l'Asie.*

Већ сама проста једносложна именица „жрец“ задаје потешкоће. Њу у француском замијењује шесторосложна синтагма *le sacrificateur*, која мелодијску линију оригиналног стиха оптерећује до деформисаности. Али, краћег, упрошћенијег израза за „жреца“ у француском језику нема! Затим, приједлог „с“ (у овом случају умјесто облика „са“) не може адекватно да репродукује општи француски приједлог *de* који је исувише безизражајан, анемичан да би могао адекватно да обиљежи мисао да хришћанско свештенство са проповједанице („с светог амвона“) „хули,

плује“ итд. Описна конструкција: *du haut de la chaire chrétienne* Французу је *једина разумљива* конструкција, али она својом тежином и незграпношћу као да силује Његошеву реченицу.

Проблем дугог и кратког ритмичког и реченичног распона откривају и слједећи стихови који су покушај дословног пријевода, али на крају завршавају једном сасвим непоетском конструкцијом колоквијалног језика која не само да нарушава њихов поетски израз него и њихов поетски смисао:

слѣдовати им ријеком крвавом 633
у лађици грдна страданија,
то је бити једно или друго. 635

*Ils se suivent le long de la rivière sanglante
dans la barque des souffrances,
il faut que l'un ou l'autre existe.*

Послједњи 635 стих на француском дословно значи: „Треба да постоји и један и други.“ Међутим, његов смисао је овај: бити припадником једне или друге вјере, не значи ништа друго но провести живот у страдањима и непрестаној крвавој борби (ГВ стр. 261). Другим ријечима: крвава је борба судбина и живот и хришћанина и муслимана! Овако треба стих 635. осмислити, а не уопштеном конструкцијом његов смисао *неодређено* пренијети. То би могло да се изрази отприлике овако: *c'est le sort de l'un et de l'autre.*

Стих 638 такође је веома упрошћен: „То ми прса у Тартар претвара“ на француском гласи: *est pour moi un tourment d'enfer* што значи дословно: „то је за ме мука паклена“. Могло би се превести овако:

*Mais l'insulte aux reliques saintes de notre enfance
remplit mon coeur d'angoisse d'enfer.*

Вражја сила одсвуд оклопила; 646
да је игђе брата на свијету
да пожали, кâ да би помогâ. 648

*La force diabolique nous entoure partout:
s'il y avait au moins un frère quelque part dans le monde
pour nous plaindre comme s'il pouvait nous aider.*

И у овом примјеру истичу се дуге, по свим правилима француске синтаксе, конструисане реченице. Стих 646 преведен је овако: „Вражја сила посвуда нас окружује.“ Код Његоша „вражја сила“ је „оклоп“ који сваког обавија и стеже. Зато овај стих у пријеводу, да би могао у корак да иде с оригиналом, требало би да буде редукованији, мање „колоквијалан“, па макар на ште-

ту правила нормативне граматике! И овдје, као на толико мјеста, смета употреба члана. Зато, избацимо га и покушајмо сажети све супстантивалним изрицајима:

*Force diabolique . . . une cuirasse partout:
un seul frère dans le monde
pour nous plaindre comm s'il nous aidait.*

За разлику од наведених, сљедећи стихови, иако такође у понешто отежаном ритму, звуче ипак доста течно, чак и његошевски интонирано:

Les ténébrs régnt au-dessus de moi, 649
La lune remplace mon soleil.
Oh! quelles sont mes pensées et où suis-je plongé?
Jeune blé, forme tes épis,
Ta moisson arrive avant l'époque! 653

Послједњи стихови овог драматски силовитог монолога:

На гробљу ће изнићи цвијеће 661
за далеко неко покољење! 662

у пријеводу гласе:

*sur les tombes pousseront des fleurs,
pour nos générations futures!*

Преводитељка је оно дивно „за далеко неко покољење“ — помјерила на ниво рјечника свакодневног говора преведећи: „за наша будућа покољења“. А није ли могло овако: »*pour une génération d'avenir*«?

Сердар Вукота, који се надовезује на Владичин монолог, своју кратку бесједу завршава стихом: „ал' у јесен мутну вједогоња“ 667

На француском: *ou comme parle, en automne, le dieu des forêts*. „Вједогоња“ преведено је као „бог шума“. Међутим, у Вуковом Рјечнику читамо: „Вједогоња, човјек из којег у сну изиђе дух (отприлике као из вјештице). Овакви духови по планини изваљују дрвета те се бију између себе.“ (ГВ, стр. 263). Сцена завршава позивом и опоменом владике Данила:

Нек пропоје пјесна од ужаса 674
олтар прави на камен кржави! 675

Смисао ових стихова јест: нека отпочне ужасна пјесма борбе и смрти јер на „крвавом камену“, тј. у Црној Гори која је у не-

престаној борби, та борба за вјеру и слободу и јесте права служба божја. (ГВ, стр. 263). Ову мисао преводитељка је тачно преточила у француски језик:

*que le chant d'horreur soit chanté,
le véritable autel est sur la pierre sanglante!*

„Сви главари скоче на ноге: Тако, већ никако!“ *Tous les notables se lèvent avec un grand bruit: Ainsi, pas autrement!*

Сан Вука Мандушића изаткан је од најлиричнијег психолошко-поетског ткања. То је врхунска синтеза исконског осјећања народне душе и народног јунака⁸. Читав овај монолог од 31 стиха прекомпонован на француски језик звучи поетски продахнуто као и одговарајући стихови оригинала. То се односи на стихове од 1282 („но ме ђаво једну вечер нагна“) до 1293 („како славља на дубове гране“), без обзира на дужину и развученост неких од њих.

*Mais le diable m'amena un soir
et j'ai passé la nuit dans la cabane des Milonitch.
Avant l'aube, la nuit était claire,
le feu flambait au milieu de la prairie,
elle vint de quelque côté
et s'assit près du feu pour se chauffer:
elle entendit que tout le monde dormait dans la cabane,
alors elle défit ses nattes.
Ses cheveux tombèrent jusqu'à sa ceinture,
elle peignait ainsi ses cheveux,
en même temps qu'une voix mélodieuse elle pleurait
comme un rossignol sur la branche de chême.*

Ипак, почетни и завршни стихови Вуковог сна могли би у препјеву да буду и другачије интонирани, изнијансирани. Упитна интонација увода у исповијест јуначине, каква је Вук Мандушић, одзвања магично одиста једино у оригиналу: „Ал' је ђаво, али су мађије, али нешто теже од обоје.“

На француском ови стихови звуче тримије:

*Est-ce un diable ou sont-ce des magies
ou quelque chose de pire que tout cela?*

Неодређеном члану „un“ („неки“) испред именице „ђаво“ нема мјеста јер се зна да поред и других мађија само један једини, дакле, одређени ђаво може да буде узрок доживљаја који

⁸ Дубинској анализи сна Вука Мандушића продуховљене и научно озбиљене странице посветио је Јован Н. Стриковић у својој књизи *Путевима Његошеве психоанализе*. Обод. Цетиње 1980, стр. 44—48.

Бука Мандушића потреса до у срж. Ова нијанса није уочена, или је преводитељка није осјетила или се у овом примјеру, можда, само испољава раширена појава да Југословени, чији језик пред именицама не употребљава чланове, и поред доброг познавања француског језика не успијевају увијек употребу француског члана до осјете толико довољно да могу практички да га примијене у најсуптилнијем нијансирању. Французи напротив, који нису у стању *Горски вијенац* да читају у оригиналу, не могу у овом »*un diable*« да виде никакву промашену нијансу и тако нису свјесни губитка правог поетског ефекта што га производи тон и ритам оригинала.

Завршни стихови заслужују сличну примједбу: они теку инертно, потешко, на граници између пјесничког и упрошћене синтактичке структуре: стих 1035 „Благо Андри ће је погинуо“ гласи: *Qu'il est heureux André d'être tué...* а могло се скраћено: *Heureux André* итд. Аористи „оплакаше“, „ожалише“ у стиховима 1306 и 1307, умјесто *презентом*, могли су да буду преведени облицима адекватнијег *passé simplea* па би гласили:

*quels beaux yeux le pleurèrent
quelle belle bouche le regretta.*

Нове проблеме метричке и лексиколошке природе отвара тугованка сестре Батрићеве. У њој десетерачку архитектуру замијењује осмерац, комбинован с четворосложним усклично-инвокативним синтагмама у духу и тону оригиналне народне јуначке пјесме. Уводи је кратки прозни текст који у оригиналу гласи: „Прођоше сватови. — Мало стаде, ево покајнице уз поље и тужи сестра Батрићева пред њима.“ Привидно просте реченице крију неке замке. Преводитељка их заобилази домишљаго и сценски обликовано у паратактичком склопу елегантних француских реченица: „*La nocce part. Un peu après, un groupe de pleureuses se montre à l'horizon; la soeur de Batrich est en avant, elle pleure.*“ У пријеводу се „скупина покајница“ појављује „на хоризонту“, умјесто „уз поље“, што би из француског угла посматрања било мање импресивно и доживљајно. „Пред њима је сестра Батрићева, она плаче.“ Био би то један од примјера вјешто препјеваних малих прозних текстова који у сценарију *Горског вијенца* уводе и најављују нове драматичне и драмске ситуације.

Почетни стихови тужбалице овако гласе у пријеводу:

*Où t'es-tu envolé,
mon faucon!
loin de tes beaux camarades?
frère nourricier!
Ne connais-tu pas les Turcs infidèles!
que Dieu les maudisse!*

*Ne savais-tu pas qu'ils te tromperaient?
 ma jolie tête!
 Mon monde perdu,
 Soleil frère!*

Не само наведени стихови него и пријевод нарицаљке сестре Батрићеве у цјелини одише преводитељкином саживљеношћу с оригиналом, с његовим умјетнички крајно дотјераним епским дахом и искомском осјећајношћу. То се испољава у версификацији која с Његошевим метричким мјерама хвата корак колико год то омогућавају француске синтактичке конструкције и вишесложне ријечи, особито у инвокативним дјеловима. Избор лексичких средстава у сваком стиху одаје такође преводитељкино осјећање за аутентичне ефекте евокације, што их свака ријеч оригинала у себи носи и импресивно исказује. Окретношћу и инвенциозношћу препјев је на неким мјестима савладао сложене проблеме лексичких обрта оригинала. Ево само следећег примјера:

моје ране без пребола,
 рано љута,
 моје очи извађене,
 очни виде!
 Ко ме браћу ти остави,
 братска хвало, 1920.

*Mes blessures non guéries,
 blessures amères!
 Mes yeux arrachés,
 ma lumière!
 A qui laisses-tu tes frères,
 gloire des frères!*

Усклици: куку! леле! кукавица! куку браћо! куку њојзи! куку роде! — звучно и сугестивно одјекују у препјеву, иако за наш слух и опет понешто оптерећено: *malheur, malheur! malheur à moi! regrettés frères! malheur à elle! malheur au peuple!*

Само понегдје на ријетким мјестима Дивна Вековић као да губи дах, као да је инвентивне снаге у једном тренутку сасвим напустише! Нпр. оно изузетно јако: „а са мртвом твојом главом, кам ди ми је!“ она преводи упрошћено, готово празно: *avec ta tête morte, mais pas même cela!* шта дословно значи: а са мртвом твојом главом, али чак ни то! РЕЧНИК⁹ стр. 87: *кѧм, кѧмена*, наводи: 2. прил. тешко, јао, зло; слиједи овај исти примјер из ГВ. Защо преводитељка није узела у обзир наведени прилог чије је значење кључно за разумијевање живописно-иновактивног из-

⁹ *Речник уз целокупна дела Петра II Петровића Његоша*. IV издање. Књига седма. Просвета — Обод. Београд 1975. У овом раду само РЕЧНИК.

ричаја: *кам да ми је!* Томе слично и завршни стихови пате од краткоће даха интуитивно-поетског понирања у њихову праву дубину:

е се земља сва истурчи,
бог је клео!
главари се скаменили, 1963
кам им у дом!

*car la terre devient turque,
que Dieu la maudisse!
les notables sont de pierre,
qu'ils soient maudits!*

О наведеним стиховима може да се на стр. 297 ГВ прочита слиједећи коментар: „Главари су непокретни, неактивни, потпуно су се ућутали (скаменили се).“ Иако се ради о идентичном стању, изражајна снага није идентична: на француском дословно се каже: „главари су од камена“, а у оригиналу „главари се скаменили“, што је далеко импресивније и живописније. У овом случају преводитељка је имала, односно преводилац има на располагању ове француске глаголе: *être pétrifié, se pétrifier* а и *rester pétrifié*. На истој страници још стоји: „Кам им у дом — клетва: истражи им се дом“, тј. нестало је у њему мушке главе.“ У издању ГВ из године 1954, стр. 151 даје се сличан коментар: „кам им у дом ,скаменио им се, истражио им се дом“, тј. нестало у њем мушке главе; исп. народну клетву ,ками ти у срце! али сам чуо да гдје гдје у Ц. Г. жене кад нестане у дому мушке главе, уносе камен у кућу.“ Не водећи рачуна о овим нијансама, Дивна Вековић ову семантички слојевиту клетву поједностављује преведећи је уопшеним конјуктивним обртом: „нека су проклети!“, што је тек пригушена резонанца претходнога: „бог је клео!“ — умјесто да је варирање двију језички ефектних различитих клетви и жеља. Исп. још и стих 714: „Које сте се јаде скаменили?“ Што у пријеводу гласи: „Што сте се, кога сте се ђавола ућутали као камен?“ На француском „ућутати се“: »*se taire*«, »*rester muet*«. У наведеним случајевима могла су ова лексичка средства ефикасно да буду искориштена.

Сложеност механизма употребе чланова, по чему романски језици тако карактеристично одударују од словенских језика код превођења с једних на друге језике — јавља се као мучан проблем, дилема и препрека. Погледајмо како су преведени стихови којима Његош на уста владике Данила афористички формулише једну спознају из своје пребогате животне мудрости и искуства. Наводимо их у скраћеном облику:

Љепше ствари нема на свијету
него лице пуно веселости,

2480

особено кâ што је код тебе...
 а лице ти глатко и весело;
 то је управо благослов вишњег. 2485.

*Il n'y a pas de chose plus jolie au monde
 que le visage plein de gaieté,
 surtout quand c'est comme chez toi,
 ton visage est lisse et gai,
 C'est une bénédiction du Très-Haut!*

И овдје први стих могао би да се преведе у скраћеном облику без »*Il n'y a(pas)*«: *Pas de chose plus jolie au monde* (десетерац), док би у послједњем стиху управо био на мјесту одређени, а не неодређени члан (»*une*«) и стих би гласио: *C'est la bénédiction...* јер одиста ради се о једном једином и јединственом благослову вишњег, а не о „неком“ благослову. Ову одређеност и извјесност довољно истиче и адверб „управ“.

Слиједи предивни ритмички и музикално урванотежени монолог игумана Стефана који почиње:

Ја сам прошâ сито и решето,
 овај грдни свијет испитао...

Дивна Вековић овај стих репродукује фразеолошки дословно:

J'ai passé le tamis et la passoire.

Употребљена фраза је калк према нашем фразеологизму: „проћи (кроз) сито и решето.“ У француским рјечницима она није регистрована него су назначени сасвим други идиоматски изрицаји у вези са „ситом“, као *tamiser*, *cribler* итд. и *en avoir de toutes les couleurs* што је еквивалент наше наведене фразе коју и Његош употребљава. Хрватско-српски-француски Рјечник Дера-Деановића и Мајкснера, Загреб, 1965, стр. 633 цитира: *решето*: он је прошао сито и ~ *il en a vu de toutes les couleurs*. Исти примјер наводи и *Micro Robert, Dictionnaire du français primordial*, Paris, 1971, стр. 236: *En faire voir de toutes les couleurs, faire subir*. Тешко је дати одговор на питање како су француски читаоци схватили овај дословно превдени фразеологизам, тј. да ли су уопште могли да га схвате у његовом правом оригиналном значењу. Других стих преведен је овако: *j'ai étudié tut se pauvre monde*. Зашто „*pauvre*“ („сиромашни“) свијет? Придјев *грдан* у РЕЧНИКУ, стр. 39 има ова значења: 1. ружан; 2. поражен, нагрђен; 3. страшан, ужасан; 4. многи, многобројни. Преводитељка као да овај придјев заобилази или га не преводи уопште. Нпр. Посвета Праху Оца Србије завршава заповјешћу и изјавом:

Бјежи, грдна клетво, с рода — завјет Срби испунише! И опет придјев грдан. У француском препјеву га нема, испуштен је на рачун проширене отежале конструкције:

*Arrière, malediction lancée sur mon peuple, les Serbes sauront
accomplir leur mission sacrée!*

Ни у стиху 634: „у лађици грдна страданија“, придјев није преведен:

dans la barque des souffrances,

међутим, на другим мјестима преведен је различито:

703 Грдне треске поврх Љешкопоља
Quel bruit effrayant au-dessus de Liechkopolié;

1951 сестра грдна!
soeur désolée!

1961 ал' непрости грдни јади,
Mais je ne pardonne pas les misères iffreuses,

2311 Над свом овом грдном мјешавином
Au-dessus de ce puissant mélange.

Наведени примјери само показују колико потешкоћа може да зада „обичан“ „безазлени“ придјев, али који обиљежава читаву палету осјетљивих нијанси значења.

Монолог игумана Стефана, изливен у француски калуп релативно глатко и лексички богато, имитује доживљајну снагу оригинала:

Т'јело стење под силом душевном,
колеба се душа у тијелу;
море стење под силом небесном,
колебљу се у мору небеса;
волна волну ужасно попире, 2515
о бријег се ломе обадвије.

Нико срећан, а нико довољан,
нико миран, а нико спокојан;
све се човјек брука са човјеком:
гледа мајмун себе у зрцало! 2520

*Le corps geint sous la forme céleste,
l'âme vacille dans le corps;
la mer geint sous la force céleste.*

*Les cieux vacillent dans la mer,
la vague pousse fortement l'autre vague,
elles se brisent toutes les deux au bord.
Personn n'est heureux et personne content,
personne tranquille et personne calme;
toujours l'homme se moque de l'homme:
le singe se regarde dans la glace!*

Прихвативши исти убрзани усклични ритам, владика Данило наставља:

Добра ватра, а још боље вино . . .

Bon feu, encore meilleur vin!

Када би се убацила свежица *et*, ритам би био још чвршће ухваћен:

Bon feu, et encore meilleur vin!

Десетерачки *surpris* сажима у себи дијалог што га са слободом, као са стварним бићем и оствареним идеалом, који га јединствено и једино срећом и животом надахњује — води владика Данило:

Благо мени, моји соколови,
Благо мени, јуначка слободо, 2615
јутрос си ми дивно воскреснула
из гробовах нашијех ђедовах!

*Bonheur à moi, mes faucons!
bonheur à moi, héroïque liberté,
tu es bien ressuscitée ce matin
des tombeaux de nos ancêtres.*

Пошто је игуман Стефан позвао браћу да се причесте, сви се ухватише у коло, Пјесничка снага и љепота колâ у ГВ тешко се преводe, уколико нису, зависно и од језика на који се преводи, та снага и та љепота *непреводиве* уопште. Облак, планинска магла, хладноћа по заласку сунца, страх вила пред сунцем и мјесецом, покидане струне на гуслама, плач канђела . . . то је атмосфера која густо испуњава ово коло, која му поклања само њему својствени звук, такт, печат врхунске љепоте:

Бјеше облак сунце ухватио,
бјеше гору тама притиснула,
пред олтаром плакаше канђело;
на гусле се струне покидале 2625
сакриле се виле у пештере,
бојаху се сунца и мјесеца;

Француски прејев прилично успјешно слиједи линију десетерачког ритма, тј. креће се на његовој ивици у облику једанестерца. Бирани језик угођајно одсликава богатство оригиналног декора:

*Le nuage avait couvert le soleil
la brume avait couvert la montagne,
la veilleuse devant l'autel pleurait;
les cordes étaient sur les gouzlé,
les fées étaient cachées dans les grottes,
ayant peur du soleil et de la lune;*

Боже драги, свијетла празника!
Како су се душе прађедовске
над Цетињем данас узвијале!
играју се на бијела јата,
како јата дивних лабудовах,
кад се небом ведријем играју
над образом свијетла језера.

2635

*Mon Dieu, quelle fête lumineuse!
comme les âmes de nos ancêtres
se sont élevées aujourd'hui à Cettigné!
Elles jouent en s'envolant
comme de nuées de beaux cygnes blancs,
quand ils jouent vers le ciel
à la surface d'un lac clair.*

Занемарене су неке нијансе. Прађедовске душе „узвијале су се над Цетињем.“ Ова ванредно маштовита слика савршено је изнијансирана: душе прађедовске лебде над Цетињем, излазе из њега, спајају га с небеским висинама. Ова слика у пријеву је изблиједјела. Дословно: „како су се душе наших прађедова подигле данас на Цетињу.“ Распршена је слика оригинала. Глагол *s'élever* и приједлог *à* немају поетског ефекта! Толико их употребљава колоквијални језик у најразличитијим ситуацијама, укључивши и најбаналније, да су готово већ отрцани. Зато би на овом мјесту био прикладнији приједлог *de*, ма колико да је оштрица и његових стилографских и стилистичких вриједности отупјела због његове уопштене употребне вриједности. Ипак, приједлог *de* означава полазиште, узлетиште, уздизање изнад сваке локалне ситуираности. Па кад би се умјесто глагола *s'élever* употрежио глагол *s'élancer* „винути се, уздићи се“ или номинализам *»prendre son vol«* — слика би била упечатљивија, оригиналу блискија.

Именица *la surface* у посљедњем стиху, дословно „површина“, у општем значењу не изражава, ипак, нијансу ријечи *образ* коју Његош управо из поетских мотива користи. Пренесено зна-

чење ове именице јест огледало. РЕЧНИК, стр. 134 наводи: образ 1. лик, вид, слика: Време земно и судбина људска, / два образа највише лудости (ГВ 2290—2391); 2. прен. огледало: играју се на бијела јата, /.../.../ над образом свијетла језера (ГВ 2635—2638).“ У француском ријеч *miroir* адекватно одговара именицама *огледало*, *образ*. *Micro Robert*, стр. 673 наводи: *Le miroir des lacs*.

Споменик је вашег јунаштва 2646
Гора Црна и њена слобода!

Умјесто десетерца, у пријеводу је на овом мјесту готово неизбјежан четрнаестерац јер су овдје употребљене француске ријечи многосложне:

le monument élevé à votre héroïsme.

Идући стих 2647 је нешто „мирнији“ (једанаестерац у пријеводу):

est le Monténégro et sa liberté!

Завршни монолог владике Данила закључује спјев:

Мрки Вуче, подигни бркове, 2810
Noir Vouk, relève tes moustaches,

Noir „црн“ у пренесеном значењу „мрк“. Ову последњу нигансу далеко боље него уопштени придјев за боје *noir* дочарава придјев *sombre*. *Micro Robert* (стр. 1006) наводи лијеп примјер: *SOMBRE, il était sombre et abattu* „Бијаше мрк и потиштен.“ Тешко да ће Француз у овом примјеру да каже: *il était noir* ако жели да изрази семантолексичку варијанту придјева *abattu*. Исп. у њемачком придјеве: *schwarz* и *düster*. Најзад, ни у нашем језику: „црни“ Вуче и „мрки“ Вуче није једно те исто!

да ти виђу токе на прсима,
да пребројим зрна од пушаках,
колика ти токе изломише!
Мртву главу не диже из гроба
ни прековâ бистра џефердара. 2815
Здраво твоја глава на рамена,
ти ћеш пушку другу набавити,
а у руке Мандушића Вука
биће свака пушка убојита!

*que je voie tek tokés sur ta poitrine,
pour que j'y compte les balles des fusils,
par combien de balles tes tokés furent-elles brisées?*

*Tu ne peux lever la tête morte d'un tombeau,
 Tu ne peux raccommoder un djéferdar cassé.
 Que ta tête soit fière sur tes épaules,
 tu trouveras un autre fusil,
 car dans les mains de Mandouchitch-Vouk,
 tout fusil sera meurtrier!*

Дивна Вековић је издржала до краја. Из борбе с француским многосложеним ријечима, многочланим синтагмама, инверзијама и идиоматским обртима — она је изишла као побједница без грча, не губећи ни дах, ни инвенцију. Тако стих 2816: „Здраво твоја глава на рамена“ у њезином слободном препјеву гласи: „Нека се твоја глава горди на рамена.“ Можда се могло и другачије, сажетије, епскије. Али, посљедњи монолог у *Горском вијенцу* преточен у добру француску прозу одзвања у цјелости, ипак, ритмички крепко, његошевски јуначки и убједљиво. Тако је управо у посљедњим стиховима Дивна Вековић пребрдила све Сциле и Харибде кроз које је морала да пролази на дугом мукотрпном путу до 2819-ог стиха.

Vera Gerersdorfer

THE FIRST FRENCH TRANSLATION OF *THE MOUNTAIN WREATH* BY
 PETAR PETROVIĆ NJEKOŠ

Summary

The first French edition of Njegoš's *Gorski vijenac* (The Mountain Wreath) appeared at the height of the First World War in 1917. The translator, Divna Veković realized a scrupulous, and, in some places, poetically deeply inspired translation.

The author presents a concise analysis of selected lines from *The Mountain Wreath*, quoted both in the original and in the French translation. One of the principal conclusions drawn is that of all the problems, lexical-idiomatic and syntactic, encountered by the translator the most complex proved those metrical-rhythmic in nature. Solving this problem as best she could, Divna Veković made a pioneering effort for which Yugoslav culture owes her permanent gratitude.

